

УДК 94(477.51/54)(082.1)
К59

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми), д-р. іст. наук;
Кривошея І. І. (Умань), д-р. іст. наук;
Осадчий Є. М. (Суми), канд. іст. наук;
Раєвський С. М. (Київ), канд. іст. наук;
Скирда В. В. (Харків), канд. іст. наук;
Супруненко О. Б. (Полтава), канд. іст. наук;
Тітова О. М. (Київ), канд. іст. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням Вченої ради
Сумського державного університету
(протокол № 4 від 10.12.2015 р.)

Козацькі старожитності Лівобережжя Дніпра XV-XVIII століття :
зб. матер. І Міжрег. археолог. чит. (Охтирка, 19-20 жовтня 2015 р.) / ред.
колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, І. І. Кривошея та ін. – Суми :
Сумський державний університет, 2015. – 140 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів,
студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках
І Міжрегіональних археологічних читань «Козацькі старожитності
Лівобережжя Дніпра XV-XVIII століття», присвяченої актуальним
питанням історії та археології Лівобережної України.

На обкладинці використано фрагмент карти Г. де Боплана та малюнок-
реконструкцію проїзної башти Охтирської фортеці середини XVII ст. О. Бондаря.

© КЗ «Охтирський міський краєзнавчий музей», 2015
© Сумський державний університет, 2015
© Автори, 2015

ОПИС СЕЛА ВЕЛИКЕ УСТЯ 1760 р.*

Осередками зберігання історичної пам'яті є бібліотеки, архівні установи, музеї тощо. У якості носіїв цієї пам'яті частіше виступають матеріали, які там зберігаються. Але при роботі з ними треба враховувати їхні особливості: умови та обставини створення, особу утворювача тощо. Мало лише прочитати їх (тут і далі мова піде про письмові матеріали). Отриману інформацію необхідно правильно інтерпретувати. Важливою, безперечно, є і популяризація самих джерел. Маловідомі і часто важкодоступні, але відтворені у науковому виданні, вони стають доступними для ширшого кола дослідників, які можуть належним чином проаналізувати дані джерела і визначити їхню цінність і достовірність тощо.

Одними з перших дослідників теоретичних і методичних засад пошуку й опрацювання джерел та їх популяризаторів стали М. Костомаров, П. Куліш, О. Лазаревський, В. Антонович, В. Іконников, М. Грушевський, Д. Яворницький, Д. Багалій, М. Василенко та ін. Ці вчені у своїх дослідженнях спиралися переважно на матеріали різноманітних державних установ XVI-XIX ст., спогади сучасників різних подій тощо.

Дану публікацію ми присвяtimo джерелам з історії деяких населених пунктів Північно-Східної України. Взагалі цінним джерелом до вивчення історії різних населених пунктів чи цілих регіонів є їхні описи. Мета, з якою складалися описи була неоднаковою, вона визначала і їхнє інформаційне наповнення. Описи складалися з метою контролю за можливими надходженнями податків з населеного пункту чи регіону, для чіткого визначення меж приватних чи державних володінь, для збору різноманітних статистичних відомостей, у тому числі про демографічну та соціальну картину у регіоні тощо.

У XVIII-XIX ст. в Російській імперії з'являється ціла низка військово-статистичних, топографічних та інших описів, що містили відомості про повіти, губернії, намісництва. Велика їх частина була опублікована. Коли мова йшла про описи українських територій, то там обов'язково містилися згадки і про їхнє минуле, зокрема козацькі часи. До найбільш відомих описів слід віднести роботи О. Шафонського [10], О. Русова [4], декілька описів Харківського намісництва [8] та інші. З метою більш ефективного контролю російською царською адміністрацією земель інкорпорованої

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

України-Гетьманщини ще у XVIII ст. було складено декілька описів населених пунктів, яким у наш час присвячено низку наукових досліджень. Це зокрема описи Батурина та прилеглих до нього населених пунктів 1726 р. (зберігаються у фондах Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського) [6], відомий Румянцевський опис 1765-1769 рр. [3; 5 та ін.].

У Конотопському краєзнавчому музеї ім. О.М. Лазаревського зберігається маловідомий документ 1760 р., складений у зв'язку з пожалуванням імператрицею Єлизаветою I гетьману К.Г. Розумовському м. Батурин та м. Почеп з їхніми повітами. Ці території свого часу здебільшого перебували у власності О. Меншикова [2]. Тут містяться досить детальні описи 21 населеного пункту. Документ являє собою переплетену книгу збільшеного формату у розтрісканій від часу шкіряній обкладинці. Обсяг книги становить 160 аркушів (вступна частина подається на непрономерованому аркуші, а всі інші пронумеровані від арк. 1 до арк. 159). Дана збірка матеріалів створювалася кількома особами, про що свідчать декілька варіантів почерків. Доручення скласти ці описи було покладене на статського радника П.Шишкіна та підполковника О.Семенова.

Нами були вже опубліковані описи дванадцяти (з 21) населених пунктів, вміщених у вказаний документ. Пропонована публікація містить відомості про жителів Велике Устя, їхнє майно. Згадуються тут такі місцеві об'єкти, як школа, церква, гетьманський город, винокурні тощо. У пропонованому описі наводяться усі заселені подвір'я з хатами, називаються їхні господарі та члени їхніх родин. Названі незаселені місця (т.зв. «место пустое» або «место в пусте»). З даного джерела видно, хто з жителів села яким майном володів.

Вважається, що Велике Устя з'явилося ще в епоху Київської Русі. Перша згадка у документах датується серединою XVII ст. За переказами, першими жителями села були рибалки Гамалій, Бігдай, Драчевський, Лихошерст. Важко сказати, наскільки ці відомості є достовірними, але у пропонованому документі міститься опис власності Микити та Івана Лихошерстих (скоріш за все, це одне з похідних від прізвища Лихошерст – у XVII-XIX ст. такі вільні трактування прізвищ були явищем надзвичайно розповсюдженим), а також козака Павла Бегдрі (можемо припустити або також перекручений варіант прізвища від Бігдая, або звичайну помилку, якої припустилися укладачі опису) [2, арк. 147зв, 148, 149]. В 1772 р. у Великому Усті побудовано дерев'яну Георгіївську церкву, що була зруйнована у часи радянської влади. На 1866 р. у селі налічувалося 113 дворів, 606 жителів, пристань, винокурний завод. Згадується

Велике Устя і в описі Чернігівської губернії, опублікованому у неофіційній частині «Черниговских губернских ведомостей» у 1852 р., як одне з «примечательних местечек» [9, с. 434].

Запропонований уривок подаємо, максимально зберігаючи пунктуацію й орфографію оригіналу. Не використовуємо літеру “єри”, а літеру “ять” заміняємо на сучасну “є”. У лапках вказуємо нумерацію аркушів оригінального документу. Знаком [...] відмічені місця, що нами не були прочитані.

(Арк.146.)

село Великое Устя

двор, где государевы магазейны три большие рубленные и ради сторожи хата одна в том дворе разных посполитых земли заняты;

двор з садом и огородом прежде бывшего посполитого, а ныне козака Василя Ерка, удов, браты Михайло и Дмитро удовые ж, сын Васильев Максим, дочь одна, на том дворе хат три, комора одна, клуня одна, поля на четыре дня, сенокосу на четыре косаря, лошадей двое, вол один;

двор з садом и огородом, на нем хат три и комора, на нем живут Максим Норец, сын Марко и Иван, дочь одна, брат Максимов Савка, жена его Катра, брат их Федор, жена Федорова Гапка, дочь одна, сенокосу на три косаря, лошадей двое;

двор з огородом в пусте, где живал Павел Зубан, сенокосу на четыре косаря, владеют сыны его жиющие у козаков;

двор з огородом Радка Смеяна, жена Мария, сын Семен, дочь одна, да братаничи Федор и Максим, у него жена Зенка, дочь одна, у Максима жена Мария, на том дворе две хаты, без грунту;

огородчик Степан Куриленка, а он двором особливим живет;

двор с огордом и садом Данила Кизинця, жена его Мария, сын Федор, дочь одна, лошадь одна, хата с коморою, поля на одинадцать день, сенокосу на четыре косаря, леса на два дня;

двор з садом Федора Косогуба, жена его Тетяна, сын Семен, дочерей две, хата с комнатою и коморою, лиох, винокурня на два котла, сенокосу на четыре косаря, лесу на три дня, лошадей двое, огород один;

(Арк.146зв.)

огород Матвея з братами Куриленков, а сами живут особо двором;

двор з огородом Марка, Матвея и Степана Куриленков, Маркова жена Палажка, сыны Семен и Трохим, дочь одна, у Матвея сын Трохим, дочь одна, Степанова жена Варка, сыны Никифор и Игнат, на дворе хат три с коморами, поля на восемь день, сенокосу на пять косарей, лошадей двое, волов два;

двор Олифера и Данила Олиферов, они ж и Нимчиненки, Данило удов, сын Матвей и Семен, дочь одна, Олиферова жена Анна, огород з садом, на нем хат две, поля на два дня у козака Остапа Стуса;

двор з огородом Федора Сердюка, жена его Евга, сыны Микито и Самойло, хата одна, сенокосу на два косаря, леса на два дня, хата с коморою;

двор Ивана Звеглянича, жена его Палажка, сын Захарко, дочерей две, Кузмина жена Наталка, дочь одна, Павлова Гапка, дочерей две, хат с коморами три, поля на двадцать день, сенокосу на двадцать косарей, леса на десять день, лошадей четыре, волов шесть, хат три, комор три;

огород посполитого Стефана Куриленка, на коем хлев, а он особливим двором живет;

огород Василя Козинца, а он особливим двором живет;

двор Василя Козинца, удов, у него сын Стефан, дочек две

(Арк.147.)

поля на четыре дня, сенокосу на три косаря, лесу на два дня, хата с коморою, лошадь одна, вол один;

огород, на коем хата с ледовнею, где шинок гетманский, неогорожен Яремы Безседи, а поля на четыре дня и леса на три дня, оным владел шафар новомлинский Яков Войцехович;

двор Ивана Денченка, жена его Водя, сыны Иван, Корней и Илля, на том дворе хата и клуня, поля на два дня, волов два, в заставе у козака Дениса Бегдая поля на три дня;

двор Нарканорца, жена его Варка, сын Игнат, дочь одна, сенокосу на четыре косаря, хата одна;

двор Карпа, жена его Настя, поля на четыре дня, лесного места на два дня, хата с коморою, поля у Фонлосовой жена на три дня;

двор з огородом Ивана Михеенка, у него жена Уляна, дочь одна, два братаничи Кирило и Яким, Кирилова жена Мария, сын Яков, поля на два дня, сенокосу на три косаря, леса на два дня, на дворе хат две, клуня одна, лошадь одна, волов два, у Фонлосовой поля на три дня;

огород, на коем комора рубленая Дороша Шевченка зшедшого, безгрунтовый;

двор з огородом, на коем хата одна, комор две, винокурня о двух котлах Дмитра Силченка, жена Мария, сын Марко, жена его Палажка, сын Марко, дочка одна, поля на восемь день, сенокосу на восемь косарей, леса на четыре дня, волов два, лошадей двое;

(Арк.147зв.)

да напротив одного двора, чрез улицу огород его ж Силченка, на коем клуня;

двор Микиты Лихошерстого, хата одна, две коморы, жена его Христина, сыны Иван, Семен и Павел, Иванова жена Мотра, дочь одна, Семенова Мотра ж, сын Давид, сенокосу на два косаря, поля на пять день, леса на один день, лошадь одна, волов два;

его ж огород чрез улицу, на коем клуня и сад;

место огородное в пуге Романа Рябка, без грунту;

двор попа Петра Евдокимова;

на дворе Грицка Литохи, хата, в ней живет Корней Мазный, жена его Параска, без грунту;

двор, где винокурня попа Петра Евдокимова;

двор з огородом Федора Лалуни, жена Гапка, сын Михайло, дочь одна, на дворе две хаты, клуня, комор две, поля на четыре дня, сенокосу на одного косаря, у Фонлосовой поля з гаем на четыре дня;

другой двор чрез улицу его Лалуни;

Прокопа Поповича огородчик, а он особо двором живет;

двор Данила Карнеенка, жена его Мария, дочь одна, брат Данилов Иван, жена Олена, поля на два дня, волов два, лошадь одна, хата с коморою и клуня;

на дворе посполитого Микиты Двоноса, две хаты, комор две, в нем живет Клим Левченко, жена его Мотра

(Арк.148.)

да брат его Иван, жена его Мария, сыны Федор и Петро, лошадей двое, безгрунтовые;

двор з огородом, хата с коморою Игнат Халимоненка, жена его Оришка, дочерей две, сын Степан, лошадей двое, поля на два дня, сенокосу на четыре косаря з лесом;

да того ж двора часть под огородом Кирила дякона Филипова; огород и хата в пуге Якима Луговца, кой сошел под козака Игната Зубка, жена Гапка, сын Овсей, без грунту;

дворище з огородом, на коем хата в пуге Василя Отрошки, жена его Оришка, дочь одна, а он Отрошко живет у козака Левка Денця, он же и Немчин;

место церковное, где походной погреб неогороженное;

место пустое Трофима Хорошуненка под Филимоном Шатилою; гетманский шинок Яремы Безседи, дворик, хата одна с коморою;

двор удовы Насти Прокопихи Самойленковой, сыны Герасим и Василь, хата одна с коморою, поля на две трети дня, сенокосу на два косаря;

огородчик помеж яй Хошерстой, огород да пустое огородное место;
двор Ивана Лихошерстого, жена его, сыны Микита и Кузма,
дочь одна да с ним брат его Иван, жена его Мелашка, сыны Тимош
и Юрко, дочь одна, хат три и с коморами клуня, поля на шесть
день, сенокосу на пять косарей, лес на один день, волов три;

(Арк.148зв.)

да с ними живет брат их же Максим, жена его Стеха, дочерей
две, у Фонлосовой поля на две трети дня, да их же огород чрез
улицу у реки Кременю да еще два огороды ж;

огород Якова Задорского под владением посполитого Игната
Халимоненка, а он особо двором живет;

дворище, где хата пустая, амбар попри[...] монастыря
Киевопечерского;

двор Дмитра Илленка, жена его Мария, сыны Иван, Ничипор
и Кузма, дочь одна, хата, комор три, винокурня на два котла, поля
на тридцать день, сенокосу на тридцать косарей, леса на шесть
день, лошадей двое, волов четыре;

его ж огород чрез улицу, на оном клуня, поветка;

имеют хутор з березовыи деревом, поля на десять день и
леса на пять день под ротмистрихою Фонлосовою;

двор Кирила Савченка, он же или Хошерский, жена его
Мария, сыны Иван и Илля, братаничи его Илля, Алексей и Улас
холостые, хат две, сенокосу на шесть косарей, поля на восемь день,
лесу на шесть день, поставень в березе;

двор Гаврилихи Марины Довжички, сын Гаврило, дочерей
три, огород, хата одна, без грунту;

двор Антона Бондарця, жена его Водя, браты его Герасим и
Иосиф, Герасимова жена Мария, Иосифова жена Зенка, сенокосу
на три косаря, лошадь одна, на дворе две хаты с коморами;

(Арк.149.)

двор Андрея, Якова, Грицка и Федора Задорских, Андреева
жена Тетяна, у Якова жена Анна, сын Василь, огород з садом,
хата одна, поля на один день, леса на один день;

двор Карпа Харченка, удов, сыны Илля и Федор, дочь одна,
поля на один день, сенокосу на одного косаря с леском, хата с коморою;

на части того двора живут Семен Зис[...], удов, мать его
Уляна, с ним живут Иван Лисун, жена его Мария, дочерей две да
брат его Кирило холост, на двор две хаты, лошадь одна;

двор посполитого Василя Отрошки, у него жена Оришка,
дочерей три, без грунту, козаком;

постовень з сенокосом Прокопа Поповича;
двор Ивана Тищенко, жена его Зенка, сын Кондрат, дочь
одна, коней двое, хата одна, огород з садом, без грунту;
дворовое место в пуге Дмитра Иллєнка, а он особо двором живєт;
двор прєждє бывшого посполитого, а нынє козакє Павла
Бєддрє, на том дворє хат три, в них живут Трохим Гайдун, жена
его Палажка, лошадь одна, в другой Грицко Бражник, жена его
Любка, сын Михайло, в третой Игнат Зубко, жена его Водя, дочерєй
двє, безгрунтовые;
двор Савки Коротича, жена Настя, сын Карней, дочь одна,
хата одна с коморою, без грунту;

(Арк.149зв.)

двор Андрєя Борисєнка, жена его Химка, сыны Павел, Федор,
Назар и Ничипор, хата одна, огород з садом, лєса на два дня;
двор з огородом, свєтлица с комнатою, комора, винокурня о
двох котлах Прокопа Поповича, удов, дочерєй двє, поля на восємь
дєнь, сєнокосу на одинадцать косарєй, лєса на чєтырє дня, озеро
одно, лошадей двое, волов два;
двор диякона Кирила Филипова, поля на сємь дєнь трєть и
пол дня, сєнокосу на тринадцатъ косарєй, лєса на чєтырє дня, озера
часть;
двор войта Григория Косогуба, жена его Анна, дочь одна,
хата с коморою, винокурня на один котел, сєнокосу на чєтырє
косаря, лєса на два дня, лошадь одна;
двор Грицка Черниша, жена его Мария, сыны Семен и
Апанас, Семенова жена Тєтяна, сыны Сидор и Иван, дочь одна,
Апанасова жена Устя, на дворє, хата, огород з садом, вол один,
поля на дня, сєнокосу на два косаря, лєса на один дєнь;
двор Никиты Гарпинєнка, жена его Евдокия бездєтная,
братаничи его Роман, Карп, Омєлко, Дєнис и Яков холостые, хата
одна, клуня, поля на два дня, сєнокосу на три косаря, лєса на один
дєнь и пол дня;
пастовєнь Захария, Прокопа и диякона Кирила Поповичєй з
рощєю и сєнокосом;

(Арк.150.)

дворовое место Ярємы Безсєди измєршого в пугє;
двор Самсона Михайлца, жена его Уляна, сын Семен,
дочерєй двє, Самсонов брат Яким удов, сын Грицко, дочь одна,
хата, комор двє, огород з садом, поля на два дня;

двор Ивана Двоноса, жена его Настя, дочерей две, хата с коморою, огород з садом, поля на два дня, сенокосу на одного косаря, лесного места пол дня, вол один;

школа неогороженная;

двор Михайла Черепеенка, жена его Пазка, сын Хома, хата, клуня, вол один, поля на два дня, сенокосу на два косаря, лесу на один день;

двор Ярмолы Шалахмана, сын Андрей, поля на два дня, сенокосу на одного косаря, хата одна и винокурня на один котел;

двор Якова Митка, жена его Гапка, сыны Роман и Харко, дочерей две, хата, клуня одна, лошадь одна, волов два, а грунтами з маткою владеет, коя особо двором живет;

церковь во имя Христова Георгия;

двор Тимоша Науменка, удов, сыны Пилип и Купрей, Пилипова жена Таця, дочерей две, Куприянова жена Проска, дочь одна, хата с коморою, клуня, волов два, сенокосу на 4 косаря, поля на шесть день;

(Арк.150зв.)

двор Захария Поповича, жена его Евфимия, сыны Данило и Александра, Данилова жена Уляна, сын Федор, Александрова жена Феска, сын Захарий, дочерей две, поля на десять день, сенокосу на десять косарей, хата одна с коморою, винокурня на два котла, лошадей двое, волов два, леса на три дня, озера часть, а лесок на два дня з Фонлосовой;

двор Евфима и Юрка Митченков, жена Евфимова Мария, сын Петро, Юркова жена Мелания, мать их Евдокия, хат две, комор две, винокурня на один котел, лошадь одна, волов два, поля на шесть день, сенокосу на шесть косарей, леса на один день у Фонлосовой, поля на два дня, на прописанном дворе клуня;

двор Ивана Тищенко, на коем хата с коморою Дениса Бегдря, козака, удов, сын Силян, дочь одна, Силина жена Мария, поля на два дня, сенокосу на три косаря, леса один день, волов два, лошадь одна да другой огород Бегдрев;

огород Дмитра Илленка, а он особо живет, огород гетманской;

двор Ивана Седка, жена его Палажка, сыны Павел, Семен и Сазон, жена Павлова Палажка, сыны Степан, Кирило, Семенова Воцка, хата клуня, волов два, поля на два дня;

огород экономической;

двор Ивана Лулани, жена его Олена, сыны Наум, Грицко, Прокоп, дочерей две, брат Дорош,

(Арк.151.)

жена его Феска, сыны Яков, Данило, хат три, клуня одна, поля на шесть дней, сенокосу на четыре косаря, леса на два дня, волов два;

огород Дмитра Силченка, а он особо двором живет;

огород з садом Федора Косогуба, а он особо живет;

огород Ивана Звеглянича, а он особо двором живет;

дворовое место з садом Дороша Скорины в пусте и хата в пусте же, без грунту;

двор Ка[...] Ша[...]дригайлы, жена его Мотра, сыны Левко, Сидор, хата с коморою, лошадь одна, безгрунтовые;

двор посполитых Михайла и Тараса Немчинов, жена Михайлова Водка, сын Омелко, дочь одна, Тарасова Анна, мать их Татяна, оные живут у козака Остапа Тичини, нива у его Тичини на два дня, без грунту;

пастовень з леском и сенокосом Захария, Прокопа и брата их диякона Кирила;

(Арк.151зв.)

[ця сторінка не заповнена текстом – С.Д.]

1. Історія міст і сіл Української РСР. Сумська область / Гол. ред. кол. П.Т.Тронько. – К.: Ін-т історії АН УРСР, Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1973. – 696 с.

2. Конотопський краєзнавчий музей ім. О.М.Лазаревського. – №ПП-І-72. – 160 арк.

3. *Науменко А.М.* Корюківка за Румянцевським описом Малоросії / А.М.Науменко // Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал. – 2014. – №4. – С. 48-67.

4. *Русов А.А.* Описание Черниговской губернии / А.А. Русов. – Т.1-2. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1898-1899.

5. *Сердюк І.* Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр.: виміри локальної демографічної історії / І. Сердюк // Наукові записки. – Т.19. Кн.1. – Київ, 2009. – С. 407-416.

6. *Ситий І.М.* “Мазепина книга” // http://www.siver-litopis.cn.ua/konf/muz_tarn/skarb_3.pdf – С.100-107.

7. Сумщина від давнини до сьогодення: Науковий довідник / Упорядн. Л.А.Покидченко; Редкол. Л.П.Сапужина (відп. ред.) та ін. – Суми: Вид-во «Слобожанщина», 2000. – 384 с., іл., карти.

8. Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предуведомлением о бывших в сей стране с древнейших времен переменах. – Харьков: Типография Губернского Правления, 1888. – Х+288 с.

9. Черниговские губернские ведомости. – Отдел второй. Часть неофициальная. - №40. – 1852. – С.434.

10. *Шафонский А.* Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей которой оно наместничество составлено / Афанасий Шафонский. – К.: В Университетской Типографии, 1851. – 697 с.